

Hamza Gábor

Az egyetemi autonómia reformjának kérdéséhez

On a Reform of University Autonomy

Összefoglalás

Az egyetemi autonómia nem vizsgálható a történelmi hagyományoktól függetlenül. Az autonómia többféleképpen értelmezhető. Az autonómiának igen lényeges eleme a tanszabadság, azonban azzal nem azonosítható. Ma már kérdéses, hogy ilyen centrális hely jut-e a tanszabadságnak. Az autonómia kérdését nem lehet örök időkre szabályozni. Ennek oka az, hogy egy új gazdasági rendszerben, amely az egyetemek anyagi támogatási rendszerét is új alapokra helyezi, az autonómia is újraszabályozást igényel. Kívánatos egyértelműen rendezni az egyetemek és a különböző állami szervek viszonyát.

Summary

University autonomy may not be considered irrespectively of historical traditions. The concept of autonomy can be interpreted in various ways. Academic freedom is one of the substantial features of but not identical with autonomy. By now it has become questionable if academic freedom is in the focus of university autonomy at all. Obviously, the issue of

DR. HAMZA GÁBOR, az MTA rendes tagja, tanszékvezető egyetemi tanár,
ELTE ÁJK Római Jogi Tanszék (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

university autonomy cannot be regulated once and for all. If the system of funding universities changes, autonomy needs to be redefined. It is highly desirable to clearly regulate the relationship between universities and the various government organisations.

1. Az évszázadok során kialakult, tradicionális egyetemi struktúra megváltoztatása, illetve átfogó módosítása, reformja kapcsán felvetődik az egyetemi autonómia *létfajosságának*, *időszerűségének* kérdése. A legtöbb államban, Európában és Európán kívül egyaránt napirenden van a hagyományos, évszázados hagyományokon nyugvó egyetemi struktúra nem egy esetben radikális, vagy legalábbis annak tűnő átalakítása. Ennek kétségtelenül döntő elemét a kari (facultas) struktúra módosítása képezi. Az egyetemi kari szervezet lényegében azon az elven alapul, hogy az oktatás és a kutatás (általánosan használt német terminológiával élve *a Lehre* és *a Forschung*) közös, azaz *ugyanahhoz a szervezeti egységhez* kapcsolódik. Eltekintve attól a kérdéstől, hogy a tradicionális kari struktúrában mennyire valósul meg e két terület valóságos, tényleges integrációja, kétségtelen az, hogy az autonómia szempontjából, amennyiben az autonómia tartalmi ismérveinek döntő súlyt, szerepet tulajdonítunk, továbbra is kívánatos ennek a struktúrának a megőrzése, fenntartása. Az ún. department (dipartimento, département, departamento stb.) rendszer, bár alapvetően a tudomány művelése szempontjából elvileg hasznos szervezeti keretet jelent, annak reális veszélyét tartalmazza, hogy a hagyományos kari struktúra szétdarabolása révén megszűnik az egyetemi autonómia *valóságos* létalapja.

Kérdés természetesen ebben a vonatkozásban az is, hogy célszerű-e a karnak, s különösen a kar „vezetőjének” (dékán) szinte kizárólagos döntési jogkört adni. Különösen vonatkozik ez azokra az országokra, amelyekben – szükségtelenül – hosszú (négy, esetleg öt év), ráadásul meghosszabbítható időre kaphat a dékán megbízást e pozíció betöltésére. Németországban például a két évre (*biennium*) szóló megbízás az általános. Magyarországon az államszocializmus egyik, sokszor katasztrofális következményekhez vezető „reformja” volt az egy évre szóló dékáni mandátum felszámolása a sztálinista korszakban.

Az egyetemi autonómia ugyanis olyan testületek, szervezeti egységek, ilyen kiváltképpen a kar (*facultas*), létét feltételezi, amelyek – legalábbis

relatív – függetlenek a külső körülményektől. A department mint kisebb egység, amely egyébként is csak a kutatás igényeivel – legalábbis elvileg – adekvát, nem tekinthető olyan egységnek, mely az autonómia *reális* hordozója. Célszerű, éppen az autonómia miatt, az egyetemen to-

**Célszerű... az egyetemen
továbbra is érvényt szerezni
az oktatás és a kutatás
egysége követelményének.**

getlenül attól, hogy az Európai Unióhoz tartozó ország (tagállam) felsőoktatási intézményéről van-e szó – célszerű volna elválasztani a gazdasági, pénzügyi szempontokra tekintettel lévő adminisztrációs tanácsot (*conseil d'administration, consiglio di amministrazione* stb.) a tudományos ügyekben kompetens egyetemi tanácstól (sénat, senato accademico, akademischer Senat stb.). Ilyen módon csak legfelsőbb szinten válna el a *Forschung* és a *Lehre* – legalábbis a szervezeti szférában.

vábbra is érvényt szerezni az oktatás és a kutatás *egysége* követelményének.

A reform a legmagasabb egyetemi szinten volna megvalósítandó. Ez annyit jelent, hogy – például több nyugat-európai egyetem mintájára, füg-

2. Az alábbiakban az egyetemi autonómia kérdéseit először *történelmi* vonatkozásban tekintjük át. Európa első egyetemei (így például Bologna, Párizs, Padova, Oxford, Cambridge, Salamanca, Santiago de Compostela, Prága, Heidelberg, Köln, Lipcse stb.) *kettős értelemben* véve universitasok. *Universitas* a középkori egyetem egyrészt azért, mert *valamennyi* tudományt képviseli (*universitas litterarum*), másrészt *universitas* azért, mert nemcsak egy adott néphez, nemzethez kapcsolódik (*universitas nationum*). Főleg ez utóbbi tényre vezethető vissza az, hogy az autonómia attribútuma a klasszikus egyetemnek. Az egyetemek az európai népek közösségének (communitas) is kifejezői évszázadokon keresztül. A nemzeti gondolatot először a diákok viszik az egyetemre, amennyiben megjelennek a különböző nemzetek szerinti csoportosulások (*natiók*). Ezeknek a csoportosulásoknak igen nagy a szerepük például a rektorválasztásnál, aki – ma ez már sajnos kevésbé, igen szűk körben ismert tény – ebben az időben a diákok képviselője annak ellenére, hogy az egyetem a tanárok és a diákok korporatív módon szervezett intézménye (*universitas magistrorum et scholarium*). A különböző nemzeti alapon szer-

veződő csoportosulások harcának eredménye, következménye például az 1409-ben alapított lipcsei egyetem.

Tendenciaszerűen érvényesül az, hogy az egyetemek autonómiájukat fokozatosan elveszítve, fokozatosan nemritkán *állami* intézményekké válnak. A testületi, korporációs jelleg egyre inkább háttérbe szorul, veszít súlyából. Az *universitas* egyre nagyobb mértékben szűnik meg klasszikus értelemben vett *universitas* lenni. Többé már nem *universitas nationum*, amennyiben nemzeti jellegűvé válik. De egyre kisebb mértékben *universitas litterarum*, mivel a tudományok – ez legfőképpen a természettudományokra érvényes – parcellázódása révén szinte lehetetlen áttekintést nyerni valamennyi tudományról; háttérbe szorul az egyetem *universitas litterarum* jellege is.

A 19. század első felében lehet azzal a kísérlettel találkozni, amely az egyetemek olyan értelmű reformjára irányul, hogy azok a középkori hagyományok folytatóivá váljanak. Ennek a törekvésnek alapját kétségtelenül az ismét előtérbe kerülő (neo)humanizmus eszméje képezi. 1809-ben Wilhelm von Humboldt, mint *Geheimer Staatsrat és Direktor für Kultus und Unterricht*, Poroszországban ismét megvalósítandónak és megvalósíthatónak tartja az *universitas litterarum* gondolatát olyan értelemben, hogy az egyetem ne csupán a szűk látókörű szakirányú képzés (Fachbildung) centruma legyen. Az *Ausbildung* (szakirányú képzés) mellett az egyetem alapvető feladata a *Bildung* (átfogó képzés, az antik görög *paideia*, nevelés értelemben). Ismét aktuálissá válik az a Gotthold Ephraim Lessing nevéhez kapcsolódó felfogás, miszerint „szívesen nézünk át az egyik tudományból a másikba”.

Az egyetem egysége megőrzésének feltétlen szükségességét hirdeti Immanuel Kant is. A *Der Streit der Fakultäten* című, 1798-ban publikált nagy hatású művében egyenesen, nyíltan követeli a filozófia szabadságát a teológiától és az állami hivatalos doktrínától. Nézete szerint a filozófia a tudomány *igazi* fátylavívője. A filozófiai karnak kell ellenőrzése alá vonnia Kant elgondolása alapján a többi kart. A filozófia kiváltságos szerepe teremthetné meg a nagy gondolkodó nézete szerint az egyetem veszélyezettett *egységét*, melynek jelei már a 18. század végén jelentkeznek.

3. Az egyetemi autonómiához kapcsolódik a tanszabadság (*Lehr- und Lernfreiheit*). A tanszabadság teremt egységet a középkori egyetem és a modern egyetem között. A római jog legjelesebb képviselője, a 19. szá-

zadban alkotó Friedrich Carl von Savigny szerint¹ a *Lehr- und Lernfreiheit* kapcsolja össze a két különböző kor egyetemét. Így ír: „In diesem Hauptstück (ti. a tanszabadság – *H. G.*) also standen die Universitäten des Mittelalters den gegenwärtigen gleich, in vielen anderen Stücken aber waren sie von diesen sehr verschieden.” Nézetünk szerint Savigny idézett mondata ma is időszerű, érvényes és elgondolkodtató.

Maga Friedrich Carl von Savigny is törekszik a Németországban, pontosabban Poroszországban jelentkező, az 1808-as évhez kapcsolódó reformtörekvések eredményeinek megtartására, megőrzésére. A reformok, melyekben az *universitas litterarum* koncepció igen lényeges szerepet játszik, szerves összefüggésben vannak azzal, hogy Németországban az egyetemek ebben a korszakban a politikai-elméleti viták *valós centrumaivá* válnak. Ennek szükségességét még a 18. század végén Fichte fogalmazza meg az *Über die Bestimmung der Gelehrten* című munkájában. A filozófus nézete szerint a társadalom irányítása a tudósokra vár. A tudósok feladata a társadalom *politikai* és *szellemi* vezetése. Ennek a koncepciónak része az a Friedrich Wilhelm Joseph Schelling nevéhez kapcsolódó felfogás, mely szerint az egyetem legnagyobb és legnemesebb feladata a *gondolkodó emberré* nevelés, mely mögött csak másodlagos a szűkebb értelemben vett szakemberképzés (Fachbildung).

Wilhelm von Humboldt és Johann Gottlieb Fichte az egyetem megszemenő *pénzügyi önállóságának* gondolatát képviselik. Az egyetem igazgatásában, irányításában *az önigazgatásnak* kell nézetük szerint érvényesülnie. Schelling mutat rá arra, hogy az egyetem – bár azt az állam megszüntetheti – a tudománynak a műhelye, amelyet az állam nem számolhat fel. Fichte ad hangot annak a felfogásnak, hogy az egyetem bizonyos értelemben állam az államban. Az egyetem és az állam határai feltétlenül *elválasztandók* egymástól. Valójában ezzel van összefüggésben az a Savigny-féle koncepció, mely szerint a *Lehrfreiheit* érdekében nem kívánatos, sőt egyenesen kizárt az egyetemi oktatók és hallgatók politikai mozgalmakban való részvétele.

A tanszabadság gondolata Angliában is vitatott. Már a 17. században egyértelmű az, hogy szükség van rá. John Milton szerint² „a tévedés kutatása szükséges ahhoz, hogy az igazság megerősíthető legyen” („the scanning of error” kell „to the confirmation of truth”). John Stuart Mill utal arra, hogy amennyiben az igazságot a jog szabja meg, úgy az babonává válik („becomes superstition”), és elveszíti minőségét. Szó szerint így ír Mill:

„...the meaning of the doctrine itself will be in danger of being lost, or enfeebled, and deprived of its vital effect on the character and conduct”.³

4. A fentiek alapján is egyértelmű, hogy mennyire sokféleképpen értelmezhető az egyetemi autonómia. Nem volna helyes az autonómia fogalmát összetéveszteni az akadémiai szabadsággal (*academic freedom*), ami a *személyi szabadságjogokkal* áll szoros kapcsolatban. Az egyetemi autonómia sokkal inkább egy intézmény, adott esetben egy oktató- és kutatómunkát egyaránt végző intézmény attribútuma. Valójában – a történelmi hagyományok alapján – egyetemi *privilegiumokról* van szó, francia kifejezéssel élve *franchises universitaires*-ről. Persze ez sajátos privilegium, ami a különböző történelmi helyzetekben más és más konkrét formát ölt. Kétségtelen azonban az, hogy a felsőoktatás hagyományos, több évszázados, lassan évezredes autonómiája elengedhetetlen feltétele a tevékeny, produktív oktató- és kutatómunkának. Az autonómia nem jelent, nem jelenthet *abszolút* függetlenséget. Az autonómiának összhangban kell lennie a gazdasági, társadalmi és politikai környezet követelményeivel. Erre utal O’Keefe, aki az OECD számára készített rapporteur général-ként jelentést. Ilyen értelemben foglalt állást az 1980. december 14-én Párizsban megtartott Kormányközi Konferencia (Intergovernmental Conference) az 1980-as évek felsőoktatási politikájáról (Policies for Higher Education in the 1980’s).

Anélkül, hogy ezt a kérdést a maga komplexitásában elemeznénk, utalunk arra, hogy például az autonómiával oly szoros kapcsolatban lévő, az egyetemet egyfajta *testületnek*, korporációnak tekintő idea (amelyre IV. Ince pápa 1243-ból származó bullája kifejezett formában utal), az esetek tekintélyes hányadában inkább csak *formális* természetű. Ez igaz annak ellenére, hogy Angliában a 17. és 18. században is lehet találkozni ennek az ideának a továbbélésével. A továbbélésre utal az a tény, hogy az 1636-ban alapított Harvard Egyetem 17. század derekáról származó statútuma (charter) is ennek alapján áll.

5. Elemzésre váró kérdés a *habilitáció* igencsak komplex természetű problémaköre, amely több ponton is kapcsolódik az egyetemi belső struktúrához.

Már a 19. században sor került, éppen a tanszabadság személyi feltételeinek biztosítása érdekében, a professzúrák, a tanszékek számának *növelésére* a legtöbb egyetemen. Ennek szükségszerű következménye az

ún. középgeneráció létszámának erős növekedése, mely jelenség kiváltóképpen az 1. világháborút követő időszakban mutatható ki. Felvetődik annak a kérdése, hogy van-e szükség egyáltalán a habilitációra olyan tanársegéd esetében, aki amúgy is azon az egyetemen marad, amelyen már hosszú éveken át dolgozott, tehát személye jól ismert. Vitatott, vitatható a habilitáció szükségessége Németországban a *promoveált* (tehát doktori címmel már rendelkező), azonban nem habilitált Juniorprofessor esetében.

A habilitáció, a magántanári képesítés ideája már a 18. század első felében megfogalmazódik. Mosheim már 1733-ban javasolja bevezetni a habilitációt a göttingeni egyetemen, amely ebben az időszakban Németország egyik *reformegyeteme*. Ez a javaslat azonban elutasításra talál. Ebben a században *valamennyi* végzett hallgató tarthat előadásokat, igaz, a dékán ellenjegyzésével. A habilitáció bevezetését Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher még a 19. század elején is ellenzi, amit bizonyít az 1808-ban megjelent *Gelegentliche Gedanken über Universitäten im deutschen Sinne* című munkája. Wilhelm von Humboldt érdeme a magántanári képesítés bevezetése, illetve elfogadtatása a berlini egyetemen, az egyetem alapítását nem sokkal követően. Berlinben 1816-tal kezdődően külön vizsgát követelnek meg, ez a „*pro facultate docendi*”, a *promotio*, tehát a doktori cím megszerzésén felül ahhoz, hogy valaki oktathasson, előadásokat és szemináriumokat tarthasson. A modern értelemben vett habilitációs eljárás azonban csak 1838-ból származik. Németországi relációban utoljára 1869-ben a kielii egyetemen vezetik be ezt az eljárást. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a bonni egyetem evangélikus teológiai kara már korábban is ismeri a habilitációt.

A magántanári habilitáció kérdésének jogi rendezése azonban nem jár együtt a magántanár jogainak széles körű elismerésével. Erre jó példaként szolgálnak a különböző egyetemek statútumai. Így például a kielii egyetem statútuma (72. §) úgy rendelkezik, hogy a nyilvános rendes egyetemi tanár *kizárólagosan* felel a reá ruházott szakterületért. Ebből automatikusan adódik az, hogy a magántanár igen erősen háttérbe szorul, és szerepe némi túlzással a statisztáéra korlátozódik. Egyedül – az 1. világháború előtti korszakot figyelembe véve – a strasbourgi egyetem jelent kivételt. A magántanár „többletjogai” ebben az esetben lényegében *francia* hatásra vezethetők vissza.

Nem jelent lényeges változást a magántanár státusza tekintetében az

intézetek létesítése sem. A 19. században alapított egyetemi intézetek jelentősége eredetileg nem túlságosan nagy. Ezt bizonyítja – többek között – az, hogy a múlt századi egyetemi statútumok többsége hallgat róluk. Németországi viszonylatban nem nő jelentős mértékben a súlyuk a weimari köztársaság idején sem. A kielői egyetem statútuma csupán három szakaszban (75–78. §) rendelkezik az egyetemi intézetekről. Ennek oka döntően az, hogy az intézetek nem kapcsolódnak szervesen az egyetemi struktúrához.

A 20. és a 21. században már tipikus jelenség az, hogy a tanársegéd, aki perspektivikusan habilitálható, már nem a professzortól független személy, hanem annak alkalmazottja. A tanszék (intézet) egyre nagyobb mértékben hierarchikus jellegű és természetű szervezeti egységgé válik. Erre tekintettel javasolja 1962-ben Otto Weber – a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) Hochschulverbandstagján – azt, hogy a habilitált és a habilitáló professor egymástól független személy legyen.

A tanszék (intézet) egyre nagyobb mértékben hierarchikus jellegű és természetű szervezeti egységgé válik.

6. Részletesebb elemzést igényel az egyetemet alapító szerv (állam, egyház, város stb.) és az egyetem kapcsolata. Ebben az összefüggésben különösen érdekes az itáliai helyzet, amelyre a sokrétűség jellemző. Mindenekelőtt I. Frigyes császár *Privilegium scholasticum*-át említjük meg (az ún. *Habita* 1158-ból), amelyben az uralkodó a diákoknak és a professzoroknak – mivel azok a császári tekintélyt védik – tanulmányaik keretében védelmet biztosít.

II. Frigyes a nápolyi egyetem alapító okmányában (1224) ezt a motivációt külön is kiemeli. A császár *vezető tisztviselőit* kell az állami egyetemen kiképezni. Ez a bolognai egyetem „felforgató-szabados szelleme” ellen irányul Kantorowicz szerint. A szicíliai állam egyetlenegy alattvalója sem tanulhat az ország határain kívül. A legjobb professzorokat hívják meg Nápolyba Bolognából, de – hasonlóan I. Justinianus császár (527–565) rendelkezéséhez – az állami egyetemen kívüli oktatás *tilalmazott*. Törvény írja elő a tanulmányi rendet, és állami biztosok vannak jelen a vizsgáknál. A királyi nagykancellár felügyeleti joga érvényesül szinte minden terüle-

ten. II. Frigyes kötelezi a professzorokat, hogy „*ad honorem et fidelitatem nostram*” neveljék a fiatalokat. Az Anjou-korszakban is hasonló rendszer érvényesül. I. Károly ezt a felügyeletet a repetitorokra is kiterjeszti. Hiányzik tehát a valódi akadémiai atmoszféra. Friedrich Carl von Savignynak igaza van, amikor megállapítja, hogy az egyetem hiányos tudományos teljesítményei a „szabad tudományos vonzalom” hiányára vezethetők vissza.

A városi egyetemek – különösen Észak-Olaszországban – már jóval függetlenebbek. A statútumok és azok módosításai – Nápollyal ellentétben – maguktól az egyetemektől származnak. Itáliának ezen a részén a városok között nemegyszer komoly versengés folyik az egyetemekért. Hadd utaljunk ebben a vonatkozásban Padova és Vercelli versengésére. 1228-ban kötnek szerződést arról, hogy a hallgatók Vercellibe települnek át. A *statutum scholarium* és a városi statútum ellentéte, konfliktusa esetén az utóbbi érvényesül. Ez a helyzet például Perugiában. A *statutum scholarium* a város jóváhagyására szorul.

Ez arra is visszavezethető, hogy a középkori rendszerben a pénzügyi elem döntő szerepet játszik. Amíg a város nem fizetett, az oktató anyagi javadalmazása az oktatás sikerétől függött.

A 14. század végén és a 15. században alapított egyetemek politikai és szervezeti struktúrája már lényegesen eltér az itáliai városi egyetemektől. Az egyes területeken hatalmat gyakorló fejedelmek gyakorolják a kontrollt eme egyetemek fölött. Kölnben például 1500-at követően a város gyakran síkraszáll az oktatás reformjáért. Heidelbergben a pfalzi választófejedelem új ediktumot bocsát ki, amely kötelező az egyetemre. Tübingenben (alapítási éve 1477) 1481 és 1491 között Eberhard herceg rendelkezései részletekbe menően avatkoznak be az egyetemi karok tanulmányi rendjébe.

Svájcban a bázeli egyetem *színlegesen* (névlegesen) (az 1460-as *Freiheitsbriet*) az itáliai egyetemek mintájára rendelkezik egy *külső önállósággal*. A város azonban nagyon komoly kontrollt gyakorol. Erre mutat az, hogy a tanszékek betöltése a didaktikai eredménytől függ. A kinevezés meghatározott időre szól, és függ az eredményes működéstől („auf Zeit und Wohlverhalten”). Egy 1461-ből származó tanácsi határozat (*Ratsbeschluss*) megadja a diákoknak azt a jogot, hogy a hiányosságokról panaszt (*Beschwerde*) tegyenek.

Németországban a területi rendszer – amelyre az állam épül – kizárja azt, hogy külföldről vagy nem állami forrásból kapja az egyetem a jövedelmet. Az állam uralja teljes egészében a képzést.

Ezzel ellentétben Angliában a király csak kivételesen, *Professores regii* (ez a professzori kategória ma is, igaz, inkább csak jelképes formában él) kinevezésével tudja a neki tetsző politikai irányvonalat érvényre juttatni Oxfordban és Cambridge-ben. A tanítási szabadságot, a professzorok (relatív) függetlenségét komoly formában veszélyezteti Németországban a diadalmaskodó, politikailag motivált protestantizmus. Rotterdami Erasmus kritizálja 1520-ban a német egyetemeken egyre inkább uralkodóvá váló lutheránus szellemet („ubi regnat Lutheranismus, ibi interitus litterarum”). A cél Erasmus szerint a *res publica litterata* megteremtése, ami pótolja a palotát és a gazdaságot. Korábban már II. Pius pápa is ajánlja a németeknek az itáliai hagyományok átvételét.

Utalni kell persze arra, hogy a német humanizmust inkább tudományos és nevelési program jellemzi, ami eltérést jelent az itáliai egyetemek szellemétől. Ez a helyzet különösen jelentős Jénában, az első protestáns egyetemen, amelyet 1529-ben Philipp der Großmütige alapít.

Nincs teljes egység az állami irányítást illetően sem. Rostockban például az egyetem ún. „Staatsanstalt” (állami intézmény), mint erre a teológus Krabbe utal. Ezzel szemben a tőle nem túl messze fekvő Kielben a Landesherr a szellemi szféra területén liberális. 1707-ben például a Landesherr elrendeli, hogy egy karnak sem kell bizonyos *principiat* vagy *opinionest* kötelezőnek tekintenie.

A felvilágosult abszolutizmus korában alapvetően két tendencia érvényesül: egyfelől a liberális, az egyetem relatív önállóságát elismerő tendencia, másfelől az autokratikus irányzat.

A francia fejlődés korában feltétlenül utalni kell XIV. Lajos 1679-es saint-germaini edictumára, amely a jogászok számára állapítja meg a képzési rendszert, igen részletekbe menően. Az ediktum 6. §-a szerint a diákoknak naponta két óra előadást kell hallgatniuk, melyek során a professzor diktálása alapján feljegyzést kell írniuk. Az 1682-es versailles-i ediktumban a professeur de droit français-ra (a francia jog tanárára) vonatkozó előírások vannak. („Le principe était de dicter pendant une demi-heure, de passer le restant de l’heure à expliquer ce que venait d’être exposé, et enfin d’employer en interrogations le reste de la leçon.”) A hatékonyság, az effektivitás iránti törekvés jele az, hogy súlyt helyeznek a repetíciós kurzusokra is.

A bécsi egyetemen nyíltan megfogalmazott kíváncság az, hogy az

egyetemen ne tudósképzés, hanem az államhoz hű hivatalnokok képzése folyjék, amire Gottfried Freiherr van Swieten, a felső tanulmányi hivatal (*oberste Studienbehörde*) elnöke mutat rá. Az 1774-es *Studienplan* (tanrend) megszigorítja a vizsgarendszert: heti és havi vizsgák vannak, így az előadásokra kevés idő marad. Valamennyi kar *Studiendirektort* kap, aki a tanulmányi rendet illetően igen széles körű ellenőrzési joggal rendelkezik.

Az 1810-ben a híres jogtudós és kodifikátor, Franz von Zeiller által összeállított tanterv igen részletekbe menően szabja meg az előadók kötelezettségeit. Pozitivistikus törekvések is mutatkoznak. Az előadó köve van a kötelező tankönyvekhez, azoktól nem térhet el. A neves jogtörténész, Hans Lentze joggal hangsúlyozza, hogy a Lehr- és Lernfreiheit teljesen hiányzik („Es fehlte jede Lehr- und Lernfreiheit”). Ez a rendszer Bécsen kívül például Freiburg im Breisgau egyetemére is érvényes.

7. Magyar viszonylatban az 1848:19. tc.-ben szerepel a tanszabadság. Ugyanez vonatkozik Eötvös József egyetemi alapszabály-tervezetére. Nem lép azonban hatályba az alapszabályzat. Hangsúlyoznunk kell azt, hogy az abszolutizmus *formálisan* nem számolja fel a tanszabadságot, ugyanis a *Gesamtmonarchie* („Összmonarchia”) ideájának jegyében a bécsi egyetem tanulmányi rendjének bevezetése a cél. 1855-ben lép hatályba az új tanterv az egész birodalomban.

A tanszabadság hazánkban sajátos módon értelmezési kérdés. Az 1870-es évekkel kezdődően lehetséges a nem csupán a kinevezési okmányban szereplő tárgy oktatása. 1871 után az a nézet, mely szerint a habilitációban érintett tárgy oktatására a tanár felhatalmazást nyer, általánosan elismertté válik. A közoktatásügy már a 18. században fokozatosan válik állami feladattá. Erre utal az 1715:47. tc. és az 1730:70. tc. A Helytartótanács útján gyakorolja az uralkodó a felügyeleti jogot. Ez a felügyeleti jogkör idővel jelentős mértékű kiterjesztést nyer.

Utalnunk kell az 1771. évi Kari fegyelmi szabályzatra, mely szerint „Az állam tudjon mindenről... és ügyeljen arra, hogy az államot semmiféle kár ne érje.” Az 1777-es *Ratio Educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* is tartalmaz ebben a vonatkozásban részletes szabályokat.

Karigazgatói Hivatal (1816–1835) egészíti ki a Helytartótanács és a királyi Kancellária ellenőrzését. Figyelmet érdemel az autonómia vonatkozásában is Pauler Tivadar rektori beszéde az 1862/63. évi tanévnvi-

tón, amely a magyar felsőoktatás körében bekövetkezett változásokról ad alapos áttekintést.

Figyelmet érdemel az Eötvös József második minisztersége idején keletkezett tervezet, *A magyar királyi egyetem beszerzésére* (sic! H. G.) *vonatkozó ügyek*, amely a reform kidolgozásával megbízott Bizottság 1867. június 18-án tartott ülésén hozott határozat felhatalmazása alapján született. Eötvös József elkötelezett híve a reformnak. Felkéri a karokat a saját működésükre vonatkozó reformok tervezeteinek kidolgozására. „A régi idomítás és tanultatás helyébe olyan rendszer hozassék be, mely az önképzési vágyat ébressze, a tanulóknak mélyebb képeztetését lehetőleg biztosítja” – írja. Első a Jogi Kar (Budapesti Egyetemi Törvénykar) 1848. május 12-én kelt tervezete, melyet Frank Ignác karigazgató készít.

A porosz *Lehrfreiheit* kiigazítása, „privát tanítók” alkalmazása, a szellemi munka területén a szabad verseny kialakítása a cél. Magyarországon az alapvető cél – szemben a porosz rendszerrel – a nyilvános és ingyenes tanítási szabadság megvalósítása. Ennek körében Göttingen, Bonn és más német egyetemek statútumai a követendők.

A tanszabadság alapvető elemét képezi többek között például az, hogy nincs egységes kötelező tankönyv. A magas szintű tudományos képzés feltételezi továbbá az egyes tárgyakat előadó oktató függetlenségét. Magyarországon a tanszabadság a 19. század derekán lényegében elválaszthatatlan a polgári szabadságjogok általános kérdéseitől.

A szellem szabad versenye, az ingyenes oktatás gondolata születésénél tagadhatatlan a protestáns német egyetemeken tanulmányokat folytató és Magyarországra visszatért diákok hatása. Frank Ignác *Osztó igazság* című művében a „serdülő szuverén szellem” szabad művelésének szükségességét fogalmazza meg. Frank már az 1845-ös reformmemorandumában az állandó helyettes tanárok kinevezését követeli a kormánytól.

A Balassa-féle tervezet, mely az orvos sebészeti tantestület véleményét tartalmazza, szintén előremutató. A tervezet célja tudományos igazságok szabad versenyének, pontosabban azok garanciáinak megteremtése. Figyelmet érdemel az az Új Esküforma is, melyet Frank Ignác dolgoz ki.

Az Eötvös József-féle 1848-as, 295 szakaszból álló egyetemi alapszabály-tervezet hosszú ideig ismeretlen (in: *Ordo praelectionum*). Rögzíti többek között az egyetemi polgárok jogait, és felállítja a hallgatói es-

küldtszékét. Frank szerint el kell érni, hogy a magántanárok kiválasztása a rendes tanárok kizárólagos joga legyen. Cél a habilitáció tudományos értékének növelése. Csődvizsgálatnak – ma is figyelmet érdemel ez a kétségtelenül sajátos kifejezés – van helye (65. § és 66. §) abban az esetben, ha nincs alkalmas személy a tanszék betöltésére. További lényeges eleme a tervezetnek a vizsgarendszer kidolgozásának karokra (tehát az egyetemre) telepítése.

8. Hazánk szempontjából sem érdektelen az autonómiát illetően egy olyan ország erre vonatkozó tapasztalatainak figyelembevétele, amelynek *föderalista* az állami struktúrája. Ebben a vonatkozásban elsősorban a Németországi Szövetségi Köztársaság példája szolgálhat nézetünk szerint tanulsággal számunkra. Az NSZK 1949-ben elfogadott alkotmánya (*Grundgesetz*) 1969-ből származó módosítása alapján a szövetségi államnak (*Bund*) lehetősége van kerettörvény alkotására (*Hochschulrahmengesetz*). Az Alaptörvény értelmében ugyanis szinte kizárólag az egyes szövetségi tartományok (*Länder*) rendelkeznek kompetenciával az oktatásügy területén. Az 1976-ban elfogadott Felsőoktatási Kerettörvény (*Hochschulrahmengesetz*) – melyet 1985-ben módosítottak novelláris úton – rendezi a felsőoktatás területén a szövetségi tartományok és a *Bund* hatáskörét, ami igen lényeges az egyetemek működése szempontjából is.

A *Bund* az új törvény értelmében jogosult arra – az egyes tartományokkal egyetértésben –, hogy *általános* direktívákat és pénzügyi szabályozórendszert dolgozzon ki *valamennyi* felsőoktatási intézményre vonatkozóan. Az 1970-ben létrehozott ún. *Bund-Länder Kommission* („Államszövetségi-Tartományi Bizottság”) 1973-ban általános, *valamennyi* egyetemre nézve kötelező képzési tervet dolgozott ki. Ez – általános kötelező jellege folytán – nagymértékben érintette az egyetemek autonómiáját. Nagy valószínűséggel főleg emiatt nem került sor ennek realizálására. Ezt követően – 1985-ben – az említett Bizottság inkább csak a végzős hallgatók elhelyezkedési lehetőségei körét illetően dolgoz ki tervezetet. Úgy tűnik, hogy az a Bizottság egyre inkább csupán *konzultatív* szerepkörrel rendelkezik, ami jelentős mértékben eltér az eredeti rendeltetésétől.

Németországban jelenleg mintegy 250 felsőoktatási intézmény működik, igencsak eltérő képzési rendszerrel és struktúrával. Ebből adódik az, hogy státútumaikat illetően is jelentős eltérések mutatko-

nak. Az 1919-ben újraalapított kölni egyetem (alapítására 1388-ban került sor) például sok tekintetben ma is – hasonlóan az itáliai egyetemekhez – nem annyira állami, mint inkább *városi* egyetemnek tekinthető. Köln város vezetése ma is jelentős jogokkal rendelkezik az egyetem irányításában, ami természetesen függvénye a pénzügyi támogatásnak is.

Összefoglalva: egy föderatív (szövetségi) államban általában az egyetemi autonómia területén is nagyobbak az *eltérések*, melyek jórészt a történelmi hagyományok különbözőségeire vezethetők vissza, mint egy ún. unitárius államban.

**Az autonómia kérdése
kétségtelenül többféleképpen
értelmezhető.**

9. A fenti inkább csak vázlatos történeti áttekintés alapján az alábbiakban fogalmazzuk meg – korántsem a teljesség igényével – következtetéseinket.

a) Az egyetemi autonómia nem vizsgálható a történelmi hagyományoktól függetlenül. Még ma – a 21. század második évtizedében – is konkrét formában észlelhetők, kimutathatók az alapításkori sajátos körülmények. Ez a tétel a legtöbb állam állami és privát egyetemére egyaránt vonatkozik, függetlenül attól, hogy európai vagy nem európai országról van szó.

b) Az autonómia kérdése kétségtelenül *többféleképpen* értelmezhető. Másképpen vetődik fel ez a probléma például Bolognában a 12. vagy a 13. században, és megint másként például Poroszországban 1810-ben, a berlini egyetem alapításakor. Az autonómiát illetően – miképpen erre már fentebb utaltunk – nem találkozunk egységes definícióval. Az autonómiának igen lényeges eleme az ún. tanszabadság, azonban azzal nem azonosítható. Adott történelmi körülmények között, például hazánkban 1848-ban, az autonómia körében központi helyet foglal el a tanszabadság. A mai viszonyok között azonban már kérdéses, hogy ilyen centrális hely jut-e a tanszabadságnak.

c) Az autonómia kérdését nem lehet örök időkre szabályozni. Ennek oka az, hogy például egy új gazdasági rendszerben – amely az egyetemek anyagi támogatási rendszerét is új alapokra helyezi – az autonómia is újraszabályozást igényel. Ez különösen jól dokumentálható az Amerikai Egyesült Államokban.

d) Az egyetemi autonómia egyes elemei más és más, azaz eltérő súlyt kapnak a különböző történelmi korszakokban. Az autonómiát nem lehet abszolutizálni, hiszen – miként a történelmi tapasztalatok is bizonyították – *abszolút* értelemben vett egyetemi autonómia valójában soha nem létezett. Nyilvánvalóan anakronisztikus volna visszaállítani a középkori itáliai városállamok egyetemének a diákoktól származó támogatásra épülő finanszírozási, pontosabban önfinanszírozási rendszerét. Célszerű ugyanakkor *világosan és egyértelműen* rendezni az egyetem és a különböző állami szervek (így a minisztériumok, a Tudományos Akadémia stb.) viszonyát, melynek során – többek között – fokozott figyelemmel kell lenni a történelmi tapasztalatokra és a külföldi egyetemek és „partnereik” egyre nagyobb mértékben komplex jellegűvé váló kapcsolatrendszerére is.

JEGYZETEK

- ¹ Friedrich Carl von Savigny: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*. 2. kiadás, J. C. B. Mohr, Heidelberg, 1834, 153–154. o.
- ² John Milton: *Aeropagitica. A speech of Mr John Milton for the liberty of unlicenced printing to the Parliament of England*. London, 1644.
- ³ John Stuart Mill: *On liberty*. Chapter 3. London, 1859.